

TYTUŁY UTWORÓW W CYKLU „NA SKALNYM PODHALU”
KAZIMIERZA TETMAJERA¹ —
STRUKTURA SYNTAKTYCZNO-SEMANTYCZNA,
UWARUNKOWANIA STYLISTYCZNE I TEKSTOWE, FUNKCJE

Słowa tematyczne: onomastyka literacka, tytuł utworu literackiego, Kazimierz Tetmajer, Podhale

Status tytułu dzieła literackiego jest wyjątkowy²: z jednej strony jest to integralny element tekstu o usytuowaniu granicznym i funkcji wprowadzającej³, z drugiej zaś — swoista nazwa własna, która pełni funkcję identyfikacyjno-dyferencyjną (Danek, 1972, s. 143, 166–172; zob. też Gajda, 1987, s. 83; Uździcka, 2007, s. 40–45; Makarski, 2015, s. 110).

Traktowany jako integralny element utworu tytuł dzięki swojemu inicjalnemu usytuowaniu wyznacza moment percepcji dzieła, przekazuje sygnał, że oto właśnie zaczyna się utwór. Zarazem tytuł jest zawsze metatekstową wypowiedzią o utworze, „inicjalną metawypowiedzią” (Danek, 1972, s. 167; Mayenowa, 1974, s. 272–273; Uździcka, 2007, s. 56–60). Bez wątplenia należy więc zaliczyć tytuł do delimitatorów tekstu literackiego (Dobrzyńska, 1978, s. 101–118)⁴.

¹ Ostatnie wydanie „Na Skalnym Podhalu”, które ukazało się za życia autora, czyli wydanie tzw. jubileuszowe z 1914 r., sygnowane było nazwiskiem *Tetmajer*, bez przybranego przez pisarza przydomka *Przerwa*. Taki zapis utrzymano też w powojennej edycji Wydawnictwa Literackiego (wyd. 1, Kraków 1955) oraz w wydaniu Biblioteki Narodowej (Tetmajer, 1998). Taką też postać nazwiska pisarza przyjęto w niniejszym artykule.

² Na temat statusu i kontekstów funkcjonowania tytułu dzieła literackiego napisano już wiele (zob. m.in. Pisarek, 1967, s. 9–28; Danek, 1972; Stoff, 1975; Gajda, 1987; Piechota, 1992; Uździcka, 2007; Makarski, 2015).

³ Warto wspomnieć, że niektórzy badacze, jak np. Stefania Skwarczyńska, wyrażali przekonanie, że tytuł nie stanowi części utworu literackiego. Jako jeden z pierwszych sąd na temat integralności tytułu z dziełem literackim sformułował Roman Ingarden (referuję za: M. Piechota, 1992, s. 34–41).

⁴ Wykładniki delimitacji, czyli wskaźniki granic tekstu, mają w utworze literackim różnorodny charakter. Są to: 1) wyznaczniki związane z materialną postacią przekazu (przerwy typograficzne, okładka i strona tytułowa, wytłuszczone, ozdobne litery inicjalne, skonwencjonalizowa-

Tytuł i tekst główny tworzą konstrukcję tekstową, którą zdaniem Władysława Makarskiego (2015, s. 111–112) można ująć w kategorii tzw. wypowiedzenia zestawionego.

Tytuł też swoją nazwą własną, ma bowiem jednostkowy zakres użycia (dany tytuł odnosi się do konkretnego tekstu literackiego, co pozwala go odróżnić od innych tekstów). Tytuły zaliczają się do tzw. ideonimów (od grec. *idéa* ‘wygląd’), czyli nazw wytworów kultury ludzkiej⁵. W odróżnieniu od tzw. prototypowych onimów są one nominacjami nacechowanymi znaczeniowo (Makarski, 2015, s. 111). Tytuł jest zatem nazwą, która nie tylko oznacza (denotuje), pełniąc funkcję sygnifikacyjną, ale także znaczy (konotuje), czyli pełni funkcję semantyczną. Znaczenie jest w tym przypadku rozumiane jako charakterystyka, opis, wskazanie na treść tekstu itp. (Pisarek, 1967, s. 25; Uździcka, 2007, s. 47–49). Pojmowanie tytułu jako nazwy własnej odrywa go przy tym od utworu, pozostawia go na zewnątrz tekstu głównego o referencji przedmiotowej.

Forma tytułu zależy od wielu czynników, wpływają na nią zarówno względy językowe, jak i pozajęzykowe. Tytuł pozostaje zawsze w związku z tradycją historycznoliteracką epoki, a także ze swoistymi tendencjami stylistycznymi właściwymi twórczości danego pisarza i jego zamierzeniami artystycznymi, niekiedy także z gatunkiem literackim i jego poetyką⁶. O postaci tytułu decydują także jego funkcje: nominatywna i delimitacyjna, a ponadto związek z treścią tekstu (Uździcka, 2007, s. 87–88; Makarski, 2015, s. 112–116).

Przedmiotem opisu i analizy są w niniejszym artykule tytuły poszczególnych utworów wchodzących w skład cyklu „Na Skalnym Podhalu” Kazimierza Tetmajera (dalej skrót: NSP), a także tytuł całego cyklu. Zadaniem opisu jest wskazanie zróżnicowania formalnego (składniowego) i semantycznego owych tytułów, przedstawienie ich uwarunkowań stylistycznych oraz tekstowych, a ponadto określenie funkcji, jakie pełnią one w strukturze pojedynczych utworów oraz całego cyklu.

ny układ książki), 2) wypowiedzi metatekstowe (specjalnie spreparowany wstęp lub posłowie oraz tytuł), 3) leksykalne sygnały początku i końca tekstu zawarte w granicznych fragmentach tekstu o referencji przedmiotowej (Dobrzyńska, 1978, s. 101–118; 1993, s. 17–22).

⁵ Należy jednak zaznaczyć, że wśród badaczy onomastów zarysowały się trzy stanowiska w kwestii tego, do jakiej kategorii nazw własnych należy zaliczyć tytuł: 1) zdaniem E. Jakus-Borkowej są to chrematonimy (Jakus-Borkowa, 1987, s. 139–140), 2) zdaniem autorów encyklopedii „Polskie nazwy własne” są to ideonimy (Rzetelska-Feleszko, red., 1998, s. 348), tego samego zdania są też m.in. S. Gajda (Gajda, 1987) i W. Makarski (Makarski, 2015, s. 111), 3) P. Zwoliński do chrematonimów zalicza tylko te tytuły, które w swojej strukturze zawierają nazwę własną (Zwoliński, 1979, s. 439–443). Na temat tytułu jako nazwy własnej pisze też szeroko w swojej monografii M. Uździcka (2007, s. 37–54).

⁶ O związkach tytułu dzieła literackiego z poetyką utworu zob. Danek, 1972, s. 143–158.

Zbiór „Na Skalnym Podhalu”, liczący 41 krótkich form narracyjnych (opowiadań, nowel i gawęd), ukazał się po raz pierwszy w latach 1903–1910⁷. Jest to niewątpliwie jeden z ważniejszych i ciekawszych utworów literackich okresu Młodej Polski. Stanowi on z jednej strony przejaw ówczesnej fascynacji artystów, w tym pisarzy, kulturą Podhala oraz przyrodą Tatr, z drugiej zaś strony świadectwo indywidualnych, Tetmajerowskich związków z regionem podhalańsko-tatrzańskim⁸.

Fabula wszystkich utworów cyklu zlokalizowana jest na obszarze Podhala i Tatr, zaś bohaterami opisywanych zdarzeń są górale pochodzący z różnych wsi podhalańskich, niekiedy także zwierzęta zamieszkujące tatrzańskie lasy. Obraz świata przedstawionego w NSP to pochodna zastosowanej przez autora konwencji realistycznej oraz tendencji mitologizacyjnych, ale także wyraz manierej poetyki młodopolskiej. Jest to w dużym stopniu Tetmajerowska wizja „dawnych Tatr”, widziana w duchu poetycko-mitologiczno-folklorystycznym (por. Sicińska, 2009).

1. STRUKTURA SYNTAKTYCZNA TYTUŁÓW W CYKLU NSP

Tytuły utworów literackich można pod względem strukturalnym podzielić na trzy grupy: 1) tytuły w formie rozbudowanej wypowiedzi, 2) tytuły podwójne,

⁷ Część tekstów drukowana była wcześniej (od 1902 do 1909 roku) w czasopiśmie, częściowo zaś były to teksty nowe, drukowane po raz pierwszy. W roku 1914 ukazało się drugie, całościowe, wydanie cyklu, tzw. jubileuszowe (Kraków 1914). Dla potrzeb tego wydania autor ustalił ostateczny kanon tekstów wchodzących w skład cyklu, ich kolejność w obrębie całości, a ponadto dokonał ostatecznej redakcji językowo-stylistycznej tekstów. W 1983 r. powstała edycja krytyczna „Na Skalnym Podhalu”, przygotowana przez Romana Hennela i opublikowana przez Wydawnictwo Literackie. Wedle informacji na stronie redakcyjnej R. Hannel ustalił tekst oraz sporządził przypisy i słowniczek. Tekst został oparty na wydaniu jubileuszowym z 1914 r., w którym — na podstawie konfrontacji z pierwodrukiem — dokonano drobnych korekt. Na użytek niniejszego opracowania wykorzystano wydanie dziewiąte wersji Wydawnictwa Literackiego (Kraków 1987).

⁸ K. Tetmajer urodził się w 1865 r. w Ludźmierzu na Podhalu, w młodości poznał bardzo dobrze okolicę podgórską, tj. Podhale, Spisz, Liptów, ich historię, kulturę i mieszkańców, odbył też wiele wycieczek w Tatry. Poeta wędrował po Tatrach w latach 1881–1896. W 1892 wziął udział w pierwszym wejściu na Staroleśny Szczyt oraz Baniastą Turnię. Około 1889–1893 r. wraz z Tadeuszem Boyem-Żeleńskim i przewodnikami dokonał pierwszego wejścia na Furkot. Po 1896 r. z powodu choroby serca nie mógł się już wspinać wysoko w góry, wędrował jednak po dolinach tatrzańskich i po Podhalu. W 1902 r. taternicy nadali nazwę Przełęcz Tetmajera przełęcz między Gerlachem a Zadnim Gerlachem (zob. m.in. Kolbuszewski, 1998, s. XVII–XXVIII). Należy podkreślić, że Tetmajer nie godził się na zaliczanie go w poczet twórców, których zainteresowanie Tatrami i góralami wynikało z młodopolskiej mody artystycznej. „Jawnie domagał się dla siebie odrębnej, oryginalnej i specjalnej pozycji w «Szkołe Tatr» jako twórca uformowany nie przez literackie «wpływy», ale przez sam fakt istnienia gór i przez siłę ich emocjonalnego oddziaływania” (Kolbuszewski, 1998, s. XII).

łączone spójnikami *czyli*, *albo*, 3) tytuły proste, nieprzekraczające granicy zdania pojedynczego⁹ (Uździcka, 2007, s. 65). Wśród tytułów utworów składających się na cykl NSP brak tytułów rozbudowanych¹⁰, występują natomiast trzy tytuły podwójne, zaś wszystkie pozostałe trzydzieści osiem tytułów to tytuły proste.

1.1. Tytuły podwójne

Tytuły podwójne są to struktury połączone spójnikiem *albo*, który nie ma w tym wypadku charakteru rozłącznego, nie wskazuje bowiem na alternatywę, lecz przybiera funkcję typową dla spójnika *czyli*, a więc funkcję utożsamiającą (Uździcka, 2007, s. 79). Tytuły tego typu występowały w literaturze polskiej różnych epok historycznych, ale największą popularnością cieszyły się od końca XVI po wiek XVIII (Uździcka, 2007, s. 77). Ich pojawienie się w cyklu NSP, opublikowanym na początku XX w., wydaje się więc dość zaskakujące. Propozycja onimiczna Tetmajera odbiega ponadto od utrwalonej tradycji. Tytuły podwójne były z reguły prostymi zestawieniami dwóch członów nominalnych, np. „Zabawy, czyli życie bez celu” (F. Oraczewski), „Nowy Don Kichot, czyli sto szaleństw” (A. Fredro), „Klementyna, czyli życie sieroty” (J.S. Bogucki) (zob. Uździcka, 2007, s. 77–85), tymczasem w NSP są to stosunkowo mocno rozbudowane układy, w których człony nominalne (obecne lub elidowane) przyłączają w funkcji określenia całe zdanie. Każdy z tytułów zbudowany jest zresztą według innego modelu:

1. *Zimowe panny albo o Maćku, który przepadł w górach*; człon pierwszy *Zimowe panny* to grupa nominalna składająca się z rzeczownika i przydawki; człon drugi *o Maćku, który przepadł w górach* to grupa nominalna z opuszczonym rzeczownikiem *opowiadanie*, w której obecny powierzchniowo składnik (*Maciek*) przyłącza zdanie przydawkowe *który przepadł w górach*; pełna struktura brzmiałaby zatem: *Zimowe panny albo* [opowiadanie — K.S.] *o Maćku, który przepadł w górach*;
2. *Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie albo jak się diabeł jak wesz na grzebieniu postawił*; człon pierwszy *Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie* to grupa nominalna składająca się z rzeczownika oraz przydawki rzeczownej dopełniaczowej wyrażonej zestawieniem antroponimicznym; człon drugi *jak się diabeł jak wesz na grzebieniu postawił* to zdanie podrzędne dopełnieniowe, będące określeniem elidowanego rzeczownika *opowiadanie*, przy czym zdanie to zawiera zwrot porównawczy o charakterze gwarowym

⁹ W analizie składniowej tytułów przyjęto model składni tradycyjnej.

¹⁰ Tytuły rozbudowane należały do szczególnie popularnych w XVI–XVIII w. (Uździcka, 2007, s. 67 i następnne).

postawić się jak wesz na grzebieniu ‘przeciwstawić się komuś lub czemuś, w sposób nadmierny, zuchwały’; pełna struktura miałaby postać: *Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie albo* [opowiadanie o tym — K.S.] *jak się diabeł jak wesz na grzebieniu postawił*;

3. *Jakie jest serce matki albo kiedy anioł płakał*; człon pierwszy *Jakie jest serce matki* to zdanie podrzędne dopełnieniowe wprowadzone przez domysłny, dający się uzupełnić rzeczownik *opowiadanie* (struktura: [opowiadanie o tym — K.S.], *jakie jest serce matki*); człon drugi *kiedy anioł płakał* należy potraktować analogicznie, czyli jako zdanie podrzędne dopełnieniowe względem elidowanego rzeczownika *opowiadanie* (struktura: [opowiadanie o tym — K.S.] *kiedy anioł płakał*); schemat składniowy całego tytułu przedstawiałby się zatem następująco: [opowiadanie o tym — K.S.] *Jakie jest serce matki albo* [opowiadanie o tym — K.S.] *kiedy anioł płakał*.

Ze względu na rozwiniętą postać składniową omówione tytuły sytuują się w istocie na pograniczu tytułów podwójnych i rozbudowanych (por. Uździcka, 2007, s. 85). Warte zauważenia jest ponadto wykorzystanie w tytule gwarowego związku frazeologicznego, wywołującego efekt humorystyczny¹¹.

1.2. Tytuły proste

Pozostałe tytuły utworów stanowiących ogniwa cyklu NSP to tytuły proste. Ten typ tytułów przyjęło się traktować w kategoriach wypowiedzenia i poddawać analizie formalnej pod kątem wewnętrznej konstrukcji składniowej. Wyróżnia się w związku z tym: 1) tytuły w formie zdań, 2) tytuły w formie oznajmień, czyli równoważników zdań, 3) tytuły w formie zawiadomień (Uździcka, 2007, s. 88–89).

Stosunkowo dużą część tytułów prostych w cyklu NSP stanowią **zdania**, czyli wypowiedzenia zawierające osobową formę czasownika (10 tytułów¹²). Są to zdania oznajmujące, pojedyncze. Pod względem struktury różnią się one jednak znacząco od tytułów zdaniowych spotykanych w literaturze polskiej. Tradycyjne tytuły mają postać prostego, nierozbudowanego, ale samodzielnego zdania, np. „Oddycham morzem” (F. Feliński), „Leżę na wznak” (B. Leśmian), „Księ-

¹¹ Na temat funkcjonowania frazeologii gwarowej w tytułach utworów literackich brak szczegółowych opracowań, wiadomo natomiast, że częstym twórczym tytułów była i jest frazeologia potoczna. W jej wykorzystywaniu przodowali niegdyś autorzy powieści satyrycznych i komedii obyczajowych, współcześnie zaś chętnie sięgają po nią satyrycy (Bąba, 1970).

¹² Te 10 tytułów dotyczy 11 utworów, ponieważ dwa utwory noszą ten sam tytuł główny, a odróżniane są za pomocą podtytułów: *Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia. I. O Marysi «Dalekiej»* i *Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia. II. O Wójtowej Marynie*.

życ wschodzi” (J. Iwaszkiewicz), „Pałę Paryż” (B. Jasiński), „Grypa szaleje w Naprawie” (J. Kurek) (por. Uździcka, 2007, s. 91–94). Tymczasem typowy dla NSP tytuł-zdanie to *Jak umarł Jakub Zych* (tego typu strukturę ma osiem na dziesięć tytułów zdaniowych). Jest to konstrukcja zdania podrzędnego dopełnieniowego, będącego określeniem opuszczonego rzeczownika *opowiadanie*. Pełna struktura brzmiałaby zatem: „[opowiadanie o tym — K.S.] *Jak umarł Jakub Zych*”. Elipsa wyrażenia *opowiadanie o tym* sprawia, że tytuł rozpoczyna się od zaimka *jak* pełniącego funkcję wskaźnika zespolenia i przyłączającego zdanie dopełnieniowe będące tytułem.

Postać formalna zdań-tytułów, szyk składników oraz poziom rozwinięcia jest mocno zróżnicowany. Można w tym zakresie wskazać następujące warianty:

1. wskaźnik zespolenia *jak* + orzeczenie + podmiot: *Jak umarł Jakub Zych*;
2. wskaźnik zespolenia *jak* + podmiot + orzeczenie: *Jak się Michał Łojas powiesił*;
3. wskaźnik zespolenia *jak* + podmiot + określenie (dopełnienie) + orzeczenie: *Jak baba diabła wyonacyła*;
4. wskaźnik zespolenia *jak* + podmiot + orzeczenie + określenie (okolicznik): *Jak się Józek Smaś pojechał wysłuchać*;
5. wskaźnik zespolenia *jak* + podmiot + orzeczenie + określenie (dopełnienie): *Jak Jasiiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia*¹³;
6. wskaźnik zespolenia *jak* + podmiot szeregowy + orzeczenie + określenie (okolicznik) z dwiema przydawkami + określenie (okolicznik), np. *Jak Jasiiek z Ustupu, Hanusia od Królów i Marta Uherczykówna z Liptowa śpiewali w jedne słoneczne rano ku sobie*;
7. wskaźnik zespolenia *jak* + określenie (dopełnienie) + orzeczenie, np. *Jak Dziwnego Juhasa zatańcowało*¹⁴;
8. wskaźnik zespolenia *jak* + orzeczenie + określenie (dopełnienie), np. *Jak wzieni Wojtka Chrońca*¹⁵.

¹³ Mamy tu orzeczenie opisowe z czasownikiem modalnym *móc* wymagającym obligatoryjnie uzupełnienia bezokolicznikiem (*znaleźć*) w dodatku zaprzeczone: *nie mógł znaleźć*.

¹⁴ Orzeczeniem w podanym zdaniu-tytule jest czasownik w 3. os. lp. rodzaju nijakiego użyty bezosobowo (*zatańcowało*). Taka bezpodmiotowa konstrukcja jest uzasadniona fabułą utworu, który opowiada o zagadkowej śmierci bohatera zwanego Dziwnym Juhasem, młodego pasterza, dziwaka, samotnika i muzyka. Któregoś razu Dziwny Juhas, stojąc na szczycie góry i grając na fujarce, tak się zatracił w graniu, że zwabił do siebie rozmaite widma, te zaś porwały go w wir tańca, w wyniku czego bohater runął w przepaść. W ten sposób widma „zatańcowały” Dziwnego Juhasa. Dla obserwujących go z dołu innych pasterzy przyczyna upadku i śmierci Dziwnego Juhasa była nieznana, zagadkowa i tajemnicza, stąd z ich perspektywy Dziwnego Juhasa (coś) „zatańcowało”.

¹⁵ W podanym zdaniu-tytule orzeczenie wyrażone jest formą 3. os. l. mn. czasownika wskazującą na nieokreślonego wykonawcę czynności (*wzieni* ‘wzięli’). Ma to swoje uzasadnienie w treści utworu. Zostały w nim przedstawione dramatyczne wydarzenia, które doprowadziły do tego, że

Wariantem omówionego wyżej typu jest tytuł *Sobek Jaworczak jaki honor miał*. Także i on ma postać zdania dopełnieniowego, określającego elidowany rzeczownik *opowiadanie*, tyle że zamiast spójnika *jak* występuje w nim spójnik *jaki*, określający rzeczownik *honor*, a ponadto spójnik ten nie występuje w pozycji inicjalnej (szyk zdania jest tutaj przestawny: podmiot + wskaźnik zespolenia *jaki* + określenie (dopełnienie) + orzeczenie). Pełna struktura z szykiem neutralnym miałyby postać: [opowiadanie o tym — K.S.] *jaki honor miał Sobek Jaworczak*.

Jeden tylko tytuł o strukturze zdania ma odmienną od opisanych postać, mianowicie *Bez co się święci dostali na kępę*. Jest to zdanie o schemacie konstrukcyjnym: określenie (okolicznik) + podmiot + orzeczenie + określenie (okolicznik). Inicjalnie usytuowany okolicznik przyczyny wyrażony jest gwarowym zaimkiem *bez co* ‘dlaczego, z jakiego powodu’. Także i w tym wypadku mamy do czynienia z elipsą nadrzędnego członu nominalnego. Pełną strukturę należałoby zrekonstruować następująco: [opowiadanie o tym — K.S.] *bez co się święci dostali na kępę*.

Drugi typ tytułów prostych to składniowe **oznajmienia**, czyli równoważniki zdania, a więc takie struktury, w których brak orzeczenia, ale dopuszczalne i możliwe jest jego uzupełnienie. W cyklu NSP występuje tylko jeden taki tytuł: *Dziś tu cicho*. Konstrukcja składniowa ma postać: określenie (okolicznik) + określenie (okolicznik) + orzecznik. Elipsie uległ więc łącznik *jest*.

Zdecydowaną przewagę liczbową wśród tytułów prostych i w ogóle wśród wszystkich tytułów występujących w NSP mają tytuły odpowiadające składniowo **zawiadomieniom**, czyli strukturom, które nie zawierają orzeczenia i nie dopuszczają możliwości jego wprowadzenia (25 tytułów¹⁶). Jest to zgodne z ogólną tendencją w zakresie nazywania utworów literackich, utrwaloną już od początku XIX w. (zob. Uździcka, 2007, s. 97–117). Pod względem formalnym

Wojtek Chroniec, ukrywający się na hali dezerterskiej z wojska, dostał się w ręce żandarmów, a właściwie sam się w nie oddał. Bohater, dowiedziawszy się, że jego kochanka, Kasia Pęczkowska, tańczy w karczmie z jego odwiecznym rywalem, Bronisławem Wałęczakiem, opuścił schronienie na hali i udał się do karczmy. Tam wdał się w bójkę z Wałęczakiem, a w konsekwencji zabił zarówno Wałęczaka, jak i Kasię. Uświadomiwszy sobie swój czyn, napisał list do oficera żandarmów z przyznaniem się do winy i gotowością oddania się w ręce wymiaru sprawiedliwości. Sam fakt pojmania Wojtki nie został już w utworze opisany, ponieważ to nie on jest tutaj istotny. Najważniejsze są okoliczności i przyczyny, które doprowadziły do nieszczęśliwego finału, czyli „jak” to się stało, że bohatera pojmano. Tytuł, poprzez swoją formę leksykalno-gramatyczną, właśnie na te okoliczności kładzie nacisk.

¹⁶ Jest to 25 tytułów, lecz 26 utworów, ze względu na to, że dwa utwory noszą ten sam tytuł główny, a odróżniane są za pomocą podtytułów *O Matce Boskiej Ludzimierskiej. I. O Zosi Walca-kówniej* i *O Matce Boskiej Ludzimierskiej. II. Ku niebu*.

są to zarówno zawiadomienia mianownikowe (18 tytułów), jak i określnikowe (6 tytułów).

Zawiadomienia mianownikowe¹⁷ występują w postaci samodzielnego rzeczownika w mianowniku¹⁸ lub w postaci grupy nominalnej, w której centralne miejsce zajmuje rzeczownik w mianowniku (Pisarek, 1967, s. 41–44). Tytuły w NSP o strukturze zawiadomień mianownikowych przybierają bardzo zróżnicowane postaci¹⁹. Najprostsze wyrażone są:

1. rzeczownikiem pospolitym w mianowniku: *Ocean*;
2. zaimkiem osobowym w mianowniku: *On*²⁰;
3. jednoelementową nazwą własną w mianowniku: *Krystka*; *Rosicka*; *Murzański*; *Orlice*;
4. dwu- lub trzejelementową nazwą własną w mianowniku: *Szymek Krzyś*; *Dziki Juhas*; *Żelazne Wrota*; *Zbójcka Chałupa*; *Szczepan bez Ziemi*.

Mogą to być również konstrukcje bardziej rozbudowane:

1. rzeczownik w mianowniku + przydawka przymiotna: *Gazda halny*; *Babski wybór*; *Śpiący rycerze*²¹;
2. rzeczownik w mianowniku + przydawka przyimkowa, przy czym rzeczownik zawarty w wyrażeniu przyimkowym przyłącza własną przydawkę: *Notatka o polskim chłopie*;
3. rzeczownik w mianowniku + przydawka rzeczowna, która przyłącza własną przydawkę przyimkową, ta zaś z kolei własną przydawkę rzeczowną mianownikową: *Szkic opowieści o Zwyrtalowi muzyce*²²;
4. przydawka + rzeczownik w mianowniku + spójnik + przydawka + rzeczownik w mianowniku (szereg łączny spójnikowy składający się z dwóch rzeczowników, z których każdy przyłącza przydawkę przymiotną): *Stara księżka i stara pieśń*;

¹⁷ Od początku XIX w. zawiadomienia mianownikowe stanowią najpowszechniejszą i najchętniej używaną formę tytułów literackich (Uździcka, 2007, s. 97).

¹⁸ Może to być również zaimek, przymiotnik lub imiesłów.

¹⁹ Por. Uździcka, 2007, s. 97–109.

²⁰ Użyty w tytule zaimek *on* jest ludowym eufemizmem oznaczającym niedźwiedzia. Głównym bohaterem utworu jest bowiem potężny, budzący respekt wśród ludzi i zwierząt, żyjący w tatrzańskich lasach niedźwiedź (zob. też niżej).

²¹ Pełny tytuł utworu to *Śpiący rycerze (jakby o nich chłop opowiedzieć powinien)*. Oprócz tytułu głównego mamy tu więc ujęty w nawias podtytuł o charakterze wypowiedzi metatekstowej (por. niżej).

²² Pełny tytuł utworu to *Szkic opowieści o Zwyrtalowi muzyce (o Zwyrtale muzykancie)*. Część zawarta w nawiasie nie jest jednak podtytułem, jest to ogólnopolski odpowiednik gwarowej frazy *o Zwyrtalowi muzyce* (por. niżej).

5. dwuelementowa nazwa własna w mianowniku + spójnik + dwuelementowa nazwa własna w mianowniku (szereg łączny spójnikowy składający się z dwóch nazw własnych): *Franek Seliga i Pan Bóg*.

Podstawą zawiadomienia w przytoczonych tytułach jest najczęściej rzeczownik lub zaimek w liczbie pojedynczej (15 tytułów), rzadko rzeczownik w liczbie mnogiej (3 tytuły). Dwa spośród tytułów mają postać zawiadomień złożonych z dwiema podstawami (przykłady przedostatni i ostatni).

W przeciwieństwie do omówionych wyżej tytułów-zawiadomień mianownikowych tytuły o strukturze **zawiadomień określnikowych** wykazują w NSP wielką jednolitość, wszystkie bowiem realizują ten sam wzorzec składniowy. Jest to mianowicie struktura przydawki przyimkowej określającej elidowany rzeczownik *opowiadanie*, np. *O Wojtku cudaku*. Tytuł ten możemy zinterpretować jako eliptyczne zawiadomienie „[opowiadanie — K.S.] *O Wojtku cudaku*”, w którym *O Wojtku cudaku* to przydawka przyimkowa o charakterze dopełniającym²³. Pozostałe tytuły reprezentujące ten typ to: *O Bartku Gronikowskim raubszycu*; *O ludzkiej biedzie*; *O Matce Boskiej Ludzimierskiej*; *O Panu Jezusie i zbójnikach*; *O Walku sietniaku*.

Warto dodać, że postać przydawki dopełniającej mają też z reguły podtytuły opowiadań w NSP. Opowiadanie *Jak Jasiak Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia* składa się z dwóch części o podtytułach: *O Marysi „Dalekiej”* i *O Wójtowej Marynie*. Podobnie jedna z dwu części opowiadania *O Matce Boskiej Ludzimierskiej* nosi podtytuł *O Zosi Walcarkówniej* (konstrukcja drugiego podtytułu też odpowiada zawiadomieniu określnikowemu, wskazuje ona jednak na kierunek w sensie przestrzennym: *Ku niebu*).

Jednostkowy typ zawiadomienia określnikowego reprezentuje tytuł króciutkiego utworu *Za sytko*, czyli w formie ogólnopolskiej ‘za wszystko’.

Także tytuł całego cyklu, *Na Skalnym Podhalu*, należy do zawiadomień określnikowych. Realizuje on schemat składniowy „na + miejscownik” i zawiera w swoim składzie dwuelementową nazwę własną, choronim *Skalne Podhale*.

²³ Warto jednak nadmienić, że badacze tytułów podkreślają niejednoznaczność tego typu konstrukcji. W. Pisarek zaznacza: „[...] Skoro nie ma tu wyrażonej podstawy, mamy równe prawo „domyślać się”, że nagłówek „z KRAJU” jest eliptycznym zawiadomieniem mianownikowym „Wiadomości z KRAJU”, jak i że jest on eliptycznym zdaniem „Korespondenci donoszą z KRAJU”. Jeżeli zaś nie potrafimy z całą pewnością orzec, która z tych możliwości w tym wypadku zachodzi, nie możemy też określić, czy z KRAJU to jest okolicznik miejsca czy też przydawka okolicznikowa” (Pisarek, 1967, s. 45). Podobnie rzecz ujmuje M. Uździcka: „Otóż, trudno jest ustalić często z całą pewnością, czy tytuł np. *O szczęściu* (A. Kamińska) można interpretować jako: ‘wiersze o szczęściu’ — wówczas mamy do czynienia z przydawką dopełniającą, czy: ‘poetka pisze o szczęściu’ — gdzie tytuł funkcjonuje jako dopełnienie” (Uździcka, 2007, s. 108).

2. WARTOŚĆ SEMANTYCZNA TYTUŁÓW W CYKLU NSP

Pod względem semantycznym niemal wszystkie tytuły występujące w cyklu NSP należą do tytułów informacyjno-charakteryzujących²⁴. Funkcją tego typu tytułów jest przekazywanie informacji o tekście, o jego zawartości treściowej, a więc o takich jego elementach, jak: bohater, temat, miejsce i czas akcji, główny motyw czy idea, a także gatunek utworu (Uździcka, 2007, s. 122).

Tytuły podwójne, rozbudowane i dzięki temu dość bogate informacyjnie, przekazują zwykle złożoną informację: albo o bohaterze utworu i głównym motywie akcji (*Zimowe panny albo o Maćku, który przepadł w górach; Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie albo jak się diabeł jak wesz na grzbiecieniu postawił*), albo o głównym motywie i idei utworu (*Jakie jest serce matki albo kiedy anioł płakał*).

Wśród tytułów prostych panuje znaczna różnorodność semantyczna. Najliczniejszą grupę stanowią te, które informują o bohaterze lub bliżej go charakteryzują²⁵. Odnoszą się one zarówno do bohaterów indywidualnych (np. *Krystka*), jak i zbiorowych (np. *Orlice*). Bohater przywoływany jest często poprzez zastosowanie w tytule nazwy własnej osobowej: imienia (*Krystka*, *Rosicka*), nazwiska (*Murzański*), przydomka (*Dziki Juhas*²⁶, *Szczepan bez Ziemi*²⁷), dwuelementowego zestawienia antroponimicznego (*Szymek Krzys*²⁸; *Franek Seliga i Pan Bóg*) czy też teonimu (*O Panu Jezusie i zbójnikach*; *Franek Seliga i Pan Bóg*). Bywa też identyfikowany za pomocą rzeczownika pospolitego (wspartego niekiedy przydawką), użytego dosłownie lub metaforycznie (*Orlice*²⁹; *Gaz-*

²⁴ M. Uździcka wyróżniła w obrębie tytułów następujące typy semantyczne: informacyjno-charakteryzujące, poetyckie, konotatywne, interpretacyjne, symboliczne, metaforyczne i wieloznaczne, tytuły z elementem wartościującym, reklamowe (Uździcka, 2007, s. 120–121).

²⁵ Ten typ tytułów informacyjno-charakteryzujących osiąga największą produktywność w zakresie dzieł epickich i dramatycznych, w których osoba bohatera, jego losy i przeżycia stanowią oś fabuły (zob. Uździcka, 2007, s. 123).

²⁶ Przezwisko *Dziki Juhas* nosi bohater utworu, Bronisław Luptowski z Jurgowa, trudniący się juhasieniem a ponadto słynący z siły fizycznej, gwałtowności i nierespektowania podstawowych zasad współżycia w gromadzie.

²⁷ Przezwisko *Szczepan bez Ziemi* odnosi się do bohatera Szczepana Głębika, który nie posiada własnego gospodarstwa, bardzo jednak pragnie mieć ziemię i ją uprawiać.

²⁸ Utwór opowiada o postaci autentycznej, o Szymonie Gąsienicy „Krzysiu”, gawędziarzu i muzyku góralskim, którego Tetmajer bardzo wysoko cenił.

²⁹ *Orlice* to metaforyczne określenie trzech sióstr, Róży, Ulki i Wiktorii, córek Kuby Kopińskiego z Poronina, które wskutek uciążliwej biedy opuściły wraz z ojcem rodziną wieś, zamieszkały wysoko w górach i trudniły się procederem zbójnickim, wykazując się przy tym odwagą, determinacją i dużą sprawnością fizyczną.

*da halny*³⁰; *Śpiący rycerze*³¹) albo nawet zaimka („*On*”³²). Niektóre tytuły nie tylko identyfikują bohatera za pomocą nazwy własnej, ale też charakteryzują bliżej jego osobę poprzez wskazanie cechy i zajęcia (*O Walku sietniaku (sietniak ‘niedołęga, kaleka’,* zob. niżej); *O Wojtku cudaku*; *O Bartku Gronikowskim raubszycu (raubszyc ‘kłusownik’,* zob. niżej); *O Matce Boskiej Ludzimierskiej* (zob. niżej).

W utworach opatrzonych tytułem głównym i podtytułem przekazywane są informacje o kilku bohaterach, np. w tytule głównym informacja o głównym bohaterze, a w podtytule o ważnej dla fabuły postaci drugoplanowej: *Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia. I. O Marysi „Dalekiej”*; *Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia. II. O Wójtowej Marynie*. Bywa jednak i tak, że główna bohaterka wskazywana jest w podtytule: *O Matce Boskiej Ludzimierskiej. I. O Zosi Walcakównej*.

Wiele tytułów w NSP przedstawia bohatera w sposób fabularyzowany, to znaczy przekazuje informację o nim samym i zarazem o zdarzeniach z jego życia, tym samym wskazując nie tylko na postać bohatera, ale i na temat oraz/lub główny motyw utworu (por. Uździcka, 2007, s. 124–126). Taka wartość semantyczna przysługuje wszystkim tytułom mającym postać zdania: *Jak baba diabła wyonacyła*³³; *Jak Dziwnego Juhasa zatańcowało*³⁴; *Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia*; *Jak Jasiek z Ustupu, Hanusia od Królów i Marta Uherczykówna z Liptowa śpiewali w jedne słoneczne rano ku sobie*; *Jak się Józek Smaś pojechał wysłuchać*; *Jak się Michał Łojas powiesił*; *Jak umarł Jakub Zych*; *Jak wzieni Wojtka Chrońca*; *Sobek Jaworcarz jaki honor miał*. Także i w tym wypadku bohater wskazywany jest przy użyciu nazwy własnej, przeważnie imienia i nazwiska (np. *Michał Łojas*), rzadziej nazwy patronimiczne (*Hanusia od Królów*) czy przydomka (*Dziwny Juhas*), a tylko wyjątkowo mamy tu do czynienia z rzeczownikiem pospolitym (np. *baba*).

Wieloaspektowość przekazywanej w tytule informacji uwidacznia się także w dwóch innych tytułach, które wskazują na bohatera fabuły oraz sygnalizują formę utworu za sprawą określeń gatunkowych, a ściślej quasi-gatunkowych *szkic* i *notatka*: *Szkic opowieści o Zwyrtałowi muzyce (o Zwyrtałe muzykancie)*;

³⁰ Rzeczownik *gazda* oznacza w gwarze podhalańskiej gospodarza, właściciela gospodarstwa wiejskiego, zaś *hala* łąkę wysokogórską. Określenie *gazda halny* odnosi się do bohatera, Jędrzeja Pazdura, który za swoje gospodarstwo uważa góry i hale i który tym „gospodarstwem” najbardziej się cieszy.

³¹ *Śpiący rycerze* to utwór, w którym Tetmajer przywołał znany z podań górskich motyw wojska śpiącego w górach (zob. niżej).

³² Zob. przypisy 20 i 47.

³³ Wieloznaczny czasownik *wyonaczyć* można w kontekście tego opowiadania rozumieć jako ‘wykończyć’ (por. niżej).

³⁴ Por. przypis 14.

Notatka o polskim chłopie. Takie metafizyczne tytuły należą jednak w NSP do wyjątków.

Bohaterowie wskazywani w tytułach utworów NSP to bohaterowie osobowi, będący z reguły postaciami realistycznymi, z rzadka tylko postaciami nadprzyrodzonymi. Jedyny tytuł, który wskazuje (nie w sposób bezpośredni) na bohatera zwierzęcego, to tytuł *On*.

Wyłącznie do tematu utworu odnoszą się następujące tytuły: *Babski wybór*³⁵; *O ludzkiej biedzie*³⁶; *Bez co się święci dostali na kępe*³⁷. Zasadniczy motyw tekstu sygnalizują tytuły *Ocean*³⁸ oraz *Stara książka i stara pieśń*³⁹. Do przesłania utworu odwołuje się tytuł *Za sytko*⁴⁰. Niekiedy tytuł niesie informację o miejscu akcji: *Zbójcecka Chałupa*⁴¹; *Żelazne Wrota*⁴²; *Dziś tu cicho*⁴³. Do tej grupy należy też podtytuł *Ku niebu*⁴⁴ (*O Matce Boskiej Ludzimierskiej. II. Ku niebu*), a po-

³⁵ Jest to humorystyczna opowiadka o sposobie wybierania przez matkę odpowiedniej kandydatki na synową.

³⁶ Utwór ten w niezwykle pesymistyczny sposób ukazuje tragiczny wymiar ludzkiego ubóstwa czy wręcz nędzy.

³⁷ Mamy tu do czynienia z anegdotyczną opowieścią o tym, jak dosłownie członkowie wiejskiej społeczności traktują opiekę świętych nad człowiekiem.

³⁸ Utwór opowiada o góralu, Jędrku Mahajcoku z Ratułowa, który wyemigrował do Ameryki w poszukiwaniu zarobku. Popadłszy w taką samą nędzę, jak w rodzinnych stronach, i zrozpaczony tym, że nie ma za co wrócić do rodziny, rzucił się wpław przez ocean.

³⁹ To pierwsze, graniczne opowiadanie cyklu, podobnie jak utwór ostatni, czyli *Szymek Krzyś*, stanowi swoisty komentarz autorski do całego cyklu NSP. Tetmajer wspomina w nim „starą książkę”, czyli „Dziennik podróży do Tatrów” Seweryna Goszczyńskiego oraz „starą pieśń”, czyli stare ludowe pieśni góralskie, w których zawarte jest bogactwo przeżyć i doświadczeń ludzkich — w ten sposób ujawnia swoje fascynacje kulturą podhalańską, źródła inspiracji twórczej oraz motywację podjęcia tematu.

⁴⁰ Tematem tej krótkiej nowelki są dzieje zakończonego niepowodzeniem powstania chochołowskiego. Bohaterem i jednocześnie narratorem jest góral, który udział w powstaniu przypłacił pobyt w więzieniu, utratą rodziny oraz majątku. Tytuł *Za sytko* wyraźnie współbrzmi ze zdaniem finalnym, będącym refleksją bohatera-narratora: „Ale mi nie zol — co jek cuł wte, kiejek w izbe hipnon, to mi do końca zycia zapłaciło za sytko!” (Tetmajer, 1987, s. 441).

⁴¹ W tytułowej Zbójceckiej Chałupie, wybudowanej w tatrzańskim lesie pod Koszysztą, toczą się losy kilkorga niezależnych od siebie bohaterów.

⁴² *Żelazne Wrota* to nazwa dwóch przełęczy (Zachodnie Żelazne Wrota i Wschodnie Żelazne Wrota) położonych w głównej grani Tatr pomiędzy Żłobistym Szczytem a Zmarzłym Szczytem.

⁴³ Odniesienie deiktycznego *tu* wyjaśnia pierwsze zdanie tekstu opowiadania, prowadzonego w narracji pierwszoosobowej: *Dziś tu cicho* (sic) *na téj hali, panowie idom, mléko pijom, nie mas jus ani bace, ani juhasów, bo wto ci haw dziś bedzie pas, kie sytko w Amaryke jadom, gazdowie sie podrobnili, owiec nie majom, ale tu bywowalo nie tak* (Tetmajer, 1987, s. 444).

⁴⁴ Bohaterka utworu, Hanka „Faktorcyzna”, sierota, służąca u obcych, porzucona przez zażożnego i cynicznego parobka, w którym się zakochała i z którym zaszła w ciążę, po rozmowie z kochankiem, pod wpływem silnych emocji, uciekła w góry. Było to zimą, podczas mroźnego i wietrznego dnia. W pewnej chwili wycieńczonej wysiłkiem i mrozem dziewczynie wydało się, iż z zamieci śnieżnej wyłania się postać Matki Boskiej Ludzimierskiej i woła ją „ku niebu”. Dziew-

nadto tytuł całego cyklu, *Na Skalnym Podhalu*, informujący o lokalizacji przestrzennej fabuły dzięki zastosowaniu nazwy *Skalne Podhale*⁴⁵.

Jednemu z tytułów w NSP można przypisać wartość interpretacyjną. Tytuły interpretacyjne „stanowią swego rodzaju komentarz, objaśnienie tekstu, ujawniając związki z innym dziełem lub jego elementami i sygnalizując istotę sensu danej wypowiedzi literackiej” (Uździcka, 2007, s. 142–143). Do tej kategorii należy tytuł *Śpiący rycerze (jakby o nich chłop opowiedzieć powinien)*. Śpiący rycerze to bohaterowie znanej w folklorze polskim i europejskim bajki o zabarwieniu podaniowym. Tetmajer podjął w swoim utworze próbę wystylizowania tejszej bajki w duchu patriotyczno-społecznym (zob. Tetmajer, 1998, s. 338). Zawarta w nawiasie i uzupełniająca właściwy tytuł metatekstowa i naznaczona modalnością deontyczną, a przez to mająca dyrektywny i dydaktyczny charakter uwaga *jakby o nich chłop opowiedzieć powinien* wyraża dystans autora nie tylko wobec treści zawartych w utworze, ale także wobec tradycji gawędziarstwa ludowego.

3. UWARUNKOWANIA STYLISTYCZNE TYTUŁÓW W CYKLU NSP

Opis syntaktyczno-semantycznej struktury tytułów w NSP nie wyczerpuje możliwości ich analizy. W niektórych przypadkach stwarza dopiero szansę usytuowania ich w szerszej perspektywie interpretacyjnej. Warto bowiem zwrócić uwagę na związki owych tytułów ze stylistyką całego cyklu i stylem autora, a także odnieść je do tradycji ideonimicznej w obrębie gatunku czy typu tekstu (w tym wypadku cyklu jako swoistej całości tekstowej).

Nadrzędną zasadą stylistyczną w cyklu NSP jest zasada ludowości. Realizuje się ona w utworach cyklu jako stylizacja gwarowa, dla której wzorcem stylizacyjnym jest gwara podhalańska, oraz jako stylizacja gawędowa, która stanowi formę stylizacji folklorystycznej i odwołuje się do wzorca ludowych opowieści

czyna poszła za postacią, za głosem, a w konsekwencji zamarzyła w górach. Tytułowe wyrażenie *ku niebu* ma tu zatem wieloznaczne odniesienie.

⁴⁵ Region geograficzno-historyczny, zwany od XIX w. Podhalem, to obszar położony w górnym dorzeczu Dunajca, u stóp Tatr, obejmujący Kotlinę Nowotarską, ograniczony Tatrami, Górcami, Pasmem Podhalańskim, dorzeczem Białki i Czarnego Dunajca, pokrywający się w większości z zasięgiem dawnego tzw. starostwa nowotarskiego (Okoniowa, 2006, s. 263). Ze względu na zmieniające się granice państwowe Podhale rozwijało się w łączności z sąsiednimi obszarami, Orawą, Spiszem, Liptowem i innymi (Okoniowa, 2006, s. 263). Przez Skalne Podhale rozumiano południową część Podhala, czyli miejscowości położone najbliżej Tatr. Należą do niego Brzegi, Bukowina, Małe Ciche, Murzasichle, Poronin, Zakopane, Kościelisko i Witów. Co do dalszych wsi zdania są podzielone, np. niektórzy do Skalnego Podhala zaliczają jeszcze Szaffary. Generalnie jednak północna granica Skalnego Podhala nie jest ustalona (Radwańska-Paryska, Paryski, 2004, s. 931).

ustnych (Sicińska, 2009, s. 21–128, 226–227). Tytuły poszczególnych ogniw cyklu wpisują się na różne sposoby w tę ludową stylistykę dzieła.

Podstawą stylizacji gwarowej są w utworach cyklu właściwości fonetyczne i gramatyczne gwary podhalańskiej, a ponadto leksyka podhalańska — zarówno apelatywna, jak i proprialna. Te same wykładniki stylizacyjne odnajdujemy również w tytułach.

Cechy fonetyki gwarowej odzwierciedlają tytuły: *Za sytko* (forma *sytko* ujawnia mazurzenie oraz uproszczenie grupy spółgłoskowej, brak w niej jednak oznaczenia archaizmu podhalańskiego)⁴⁶, *Rosicka* (mazurzenie), *O Zosi Walczakównej* (mazurzenie).

Właściwości gwarowej fleksji obrazuje tytuł *Szkic opowieści o Zwyrtałowi muzyce*, w którym forma miejscownika lp. nazwiska *Zwyrtała* ma końcówkę *-owi* zamiast ogólnopolskiej *-e*, zaś miejscownikowa forma rzeczownika *muzyk* (*muzyce*) wskazuje na jego przynależność do deklinacji zgodnej z paradygmatem żeńskim (*ten muzyka*). Tytuł ten wymaga przy tym nieco dłuższego wyjaśnienia. Otóż Tetmajer, przewidując zapewne, iż wyrażenie *o Zwyrtałowi muzyce* może być dla przeciętnego czytelnika niezrozumiałe, a nawet może sprowokować interpretacje błędne (np. *o Zwyrtałowej muzyce*), zamieścił po tytule (a w zasadzie w obrębie tytułu) uwagę nawiasową z ogólnopolskim odpowiednikiem tejże frazy, czyli *o Zwyrtału muzykancie*. Zabieg ten zdradza troskę autora o właściwy odbiór czytelniczy jego utworów, widoczną w całym cyklu NSP (jej wyrazem są autorskie objaśnienia form i wyrazów gwarowych dołączone do tekstów). Metajęzykowa parenteza w obrębie tytułu nie tylko jednak manifestuje postawę twórcy wobec dzieła, ale stanowi też sygnał przynależności autora do innego środowiska społecznego niż to opisywane.

Inna gwarowa forma fleksyjna występuje w tytule *O Zosi Walczakównej*, gdzie nazwisko *Walczakówna* zostało odmienione według deklinacji przymiotnikowej. Reguły gwarowej fleksji werbalnej uwidacznia tytuł *Jak wzieni Wojtka Chrońca*. Forma *wzieni* ‘wzięli’ (w znaczeniu ‘aresztowali’) to typowa dla gwar postać 3. os. lm. czasu przeszłego czasownika *wziąć*, ze spółgłoską nosową zastępującą boczne *l*, na skutek opóźnionego rezonansu nosowego.

Możemy też zaobserwować w tytułach właściwości gwarowej składni. W tytule *O Wójtowej Marynie* została użyta przydawka wyrażona przymiotnikiem

⁴⁶ Archaizm podhalański, czyli zachowanie dawnego *i* po spółgłoskach stwardniałych *š, ž, č, ř, c, ɟ* oraz wtórnie po spółgłoskach *s, z*, jest w NSP oznaczany bardzo rzadko — ze względu na ograniczenia grafii literackiej. Łącznie cecha ta została zapisana w całym cyklu tylko w sześciu wyrazach, z zastosowaniem łącznika, np. *z-icie* ‘życie’. O wiele częściej autor oznaczał inny archaiczny typ wymowy, mianowicie zachowanie *i* po dawnym *r* frykatywnym (*ř*), np. *gwarzi* (zob. Sicińska, 2009, s. 25).

dzierzawczym *wójtowa*, podczas gdy w składni ogólnopolskiej normą jest w takich sytuacjach przydawka dopełniaczowa (*Maryna*) *wójta*.

W wielu utworach cyklu reprezentowana jest też leksyka gwarowa. Należą tu:

- rzeczowniki: *chałupa* ‘chłopski dom mieszkalny, zwykle drewniany’ (*Zbójcka Chałupa*), *gazda* ‘gospodarz, właściciel gospodarstwa wiejskiego’ (*Gazda halny*), *juhas* ‘doświadczony pasterz owiec w górach podległy bacy’ (*Dziki Juhas; Jak Dziwnego Juhasa zatańcowało*), *raubszyc* (gw. *raubsic* i inne) ‘kłusownik, człowiek polujący na zwierzęta bez zezwolenia’ (*O Bartku Gronikowskim raubszycu*), *sietniak* ‘cherlak, człowiek słabowity, niedołęga, kaleka’ (*O Walku sietniaku*), *zbójnik* ‘członek góralskiej bandy rozbójniczej; rozbójnik’ (*O Panu Jezusie i zbójnikach*),
- przymiotniki: *halny* (gw. *holny*) ‘mający związek z halą, halami’ (*Gazda halny*), *zbójcki* (*Zbójcka Chałupa*),
- zaimki: *on* ‘niedźwiedź’⁴⁷ (*On*),
- czasowniki: *wyonaczyć* (gw. *wyonacyć*) ‘wykończyć’⁴⁸ (*Jak baba diabła wyonacyła*); *wysłuchać się* ‘wypowiadać się’ (*Jak się Józek Smaś pojechał wysłuchać*),
- zaimki: *bez co* ‘dlaczego, z jakiego powodu’ (*Bez co się święci dostali na kępę*).

W jednym z tytułów użyty został też gwarowy frazeologizm *postawić się jak wesz na grzebieniu* ‘postawić się (przeciwstawić się komuś, czemuś) zanadto,

⁴⁷ Zaimkę osobowy *on* w znaczeniu ‘niedźwiedź’ należy do wyrażen eufemistycznych, będących wynikiem działania tabu językowego. Chodzi tutaj o tabu pierwotne, oparte na wierze w magiczną, czyli sprawczą moc słowa. Polegało ono na zakazie wypowiedzania pewnych słów, np. nazw niebezpiecznych zwierząt lub nazw złych duchów, co miało ustrzec przed ich pojawieniem się w pobliżu mówiącego. Nazwa niedźwiedzia, potężnego i niebezpiecznego zwierzęcia, również podlegała tabuizacji. Jak pisze w swoim komentarzu Tetmajer, „«On» — nazwali niedźwiedzia strzelcy i pasterze. Unieśmiertelnił tę nazwę Sabala” (Tetmajer, 1987, s. 481). Potwierdza to także J. Kaś, objaśniając wyraz *on* następująco: ‘uroczyste lub tabuistyczne określenie niedźwiedzia; w tym znaczeniu wyraz używany zwłaszcza przez myśliwych dla oddania niedźwiedziowi szacunku, ale i strachu przed nim; w tekstach regionalnych wyraz pisany dużą literą’ (Kaś, 2015–2019, t. 7, s. 330). Interesujące, że rzeczownik *niedźwiedź* też jest dawnym eufemizmem. Prasłowiański **medvěď* oznaczający zjadacza miodu najprawdopodobniej zastąpił — w rezultacie działania tabu myśliwskiego — jakąś wcześniejszą, niezachowaną nazwę tego groźnego zwierzęcia (Boryś, 2008, s. 361).

⁴⁸ Czasownik *onaczyć* ma w gwarze podhalańskiej wiele znaczeń. B. Dembowski podaje „*onacyć*, zwlekać, kaprysić, przeinaczać, nudzić, starać się coś zrobić, wyraz chętnie i często używany na Podhalu, w najrozmaitszym znaczeniu, *ozunacyć* ‘rozwikłać, rozebrać, *przeunacyć*, przeinaczyć, *wyonacyć*, wykończyć” (Dembowski, 1894, s. 386). Podobnie pisze J. Kaś: *onacyć* ‘czasownik o nieokreślonym znaczeniu, nabierającym konkretnej treści dzięki kontekstowi, zastępujący w trakcie żywej mowy konkretny czasownik, którego mówiący nie może sobie przypomnieć’ (Kaś, 2015–2019, t. 7, s. 330).

zuchwale⁴⁹ (*Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie albo jak się diabeł jak wesz na grzebieniu postawił*).

Zastosowanie form i wyrazów gwarowych w tytułach współtworzy określoną perspektywę narracyjną utworów cyklu. Narrator zajmuje tu (poza wskazanymi wyjątkami) postawę inkluzywną, akceptującą, zaangażowaną, jednym słowem — bliską rzeczywistości przedstawionej.

Oprócz wyrazów pospolitych wywodzących się z gwary podhalańskiej Tetmajer wykorzystał w tytułach NSP, podobnie jak w samych tekstach cyklu, nazwy własne o charakterze regionalnym. Przywoływane przez niego nazwy to onimy autentyczne leksykalnie, zaczerpnięte z nazewnictwa uzualnego. Wszystkie one wiążą się też z terenem Podhala i Tatr: nazwy osobowe mieszczą się w tradycji podhalańskiej onimii ludowej, a nazwy geograficzne odnoszą się do autentycznych obiektów (miejsc) na Podhalu i w Tatrach⁵⁰. W ten sposób warstwa onimiczna tytułów na różne sposoby ewokuje przestrzeń podhalańsko-tatrzańską oraz miejscową tradycję ludową.

Wśród zawartych w tytułach nazw osobowych występują liczne imiona męskie: *Bartek* (*O Bartku Gronikowskim raubszycu*), *Franek* (*Franek Seliga i Pan Bóg*), *Jakub* (*Jak umarł Jakub Zych*), *Jasiek* (*Jak Jasiek Mosiężny nie mógł znaleźć szczęścia*; *Jak Jasiek z Ustupu*, *Hanusia od Królów i Marta Uherczykówna z Liptowa śpiewali w jedne słoneczne rano ku sobie*), *Józek* (*Jak się Józek Smaś pojechał wysłuchać*), *Kuba* (*Pudrasowego Kuby zmartwychwstanie albo jak się diabeł jak wesz na grzebieniu postawił*), *Maciek* (*Zimowe panny albo o Maćku, który przepadł w górach*), *Michał* (*Jak się Michał Łojas powiesił*), *Sobek* (*Sobek Jaworcarz jaki honor miał*), *Szczepan* (*Szczepan bez Ziemi*), *Szymek* (*Szymek Krzyś*), *Walek* (*O Walku sietniaku*), *Wojtek* (*O Wojtku cudaku*) oraz imiona żeńskie: *Hanusia* (*Jak Jasiek z Ustupu...*), *Krystka* (ts.), *Marta* (*Jak Jasiek z Ustupu...*), *Maryna* (*O Wójtowej Marynie*), *Marysia* (*O Marysi „Dalekiej”*), *Zosia* (*O Zosi Walcakówny*). Imiona te występują najczęściej w formie zdrobniałej i spieszzonej, co stanowi rys charakterystyczny antroponimii ludowej (zob. Zaręba, 1957–1959).

Nieco mniej licznie reprezentowane są w tytułach nazwiska: *Gronikowski* (*O Bartku...*), *Jaworcarz* (*Sobek...*), *Łojas* (*Jak się Michał...*), *Mosiężny* (*Jak Jasiek Mosiężny...*), *Murzański* (ts.), *Seliga* (*Franek Seliga...*), *Smaś* (*Jak się Józek Smaś...*), *Zych* (*Jak umarł...*). Część z nich ma swoje poświadczenia w opra-

⁴⁹ Zwrot ten opatrzył Tetmajer przypisem ‘oryginalne’ (Tetmajer, 1987, s. 482). Odnosił go również B. Dembowski w *Słowniku gwary podhalskiej*, choć bez podania znaczenia (Dembowski, 1894, s. 404). J. Kaś pod hasłem *postawić się* nie notuje takiego związku frazeologicznego (Kaś, 2015–2019, t. 8, s. 520).

⁵⁰ Ich autentyczność oraz związek z regionem potwierdzają opracowania onomastyczne lub/i geograficzne (zob. niżej).

cowaniu Józefa Bubaka (1970) oraz/lub notowana jest w „Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych” pod red. K. Rymuta z poświadczeniami z niegdysiejszego województwa nowosądeckiego (Rymut, 1992–1994).

W tytułach pojawiają się też typowe dla kultury wiejskiej nazwy i nazwiska córek i synów utworzone od nazwiska ojca. Są to: nazwiska żeńskie odojcowskie z przyrostkiem *-ówna*: *Uherczykówna (Jak Jasiek z Ustupu...)*, *Walczakówna (O Zosi...)*, konstrukcje składające się z imienia córki oraz wyrażenia przymikowego z dopełniaczem nazwiska rodziców: *Hanusia od Królów (Jak Jasiek z Ustupu...)* oraz nazwy synów składające się z imienia syna oraz przymiotnika dzierżawczego z sufiksem *-ów* utworzonego od nazwiska ojca: *Kuba Pudrasów (Pudrasowego Kuby...)*. Struktury patronimiczne tego typu właściwe są antroponii ludowej (Zaręba, 1966–1967).

Jednostkowo pojawia się też przydomek: *Krzyś (Szymek Krzyś)*. Jak już wcześniej wspomniano, chodzi tutaj o postać autentyczną, o Szymona Gąsienicę „Krzysia” (ur. ? – zm. 1907 r.), gawędziarza i muzyka góralskiego, którego Tetmajer bardzo wysoko cenił i któremu poświęcił utwór zamykający cykl⁵¹.

Wśród nazw geograficznych wprowadzonych do tytułów NSP znajdują się: nazwa miejscowości: *Ustup*⁵² (*Jak Jasiek z Ustupu...*), nazwy regionów: *Liptów (Jak Jasiek z Ustupu...)*, *Podhale* czy ściślej *Skalne Podhale (Na Skalnym Podhalu)* oraz nazwa przełęczy: *Żelazne Wrota* (ts.) (zob. WUN; Radwańska-Paryska, Paryski, 2004).

W bogatym zasobie onimów występujących w tytułach NSP pojawiają się też teonimy: *Pan Bóg (Franek Seliga...)*, *Pan Jezus (O Panu Jezusie i zbójnikach)*, *Matka Boska (O Matce Boskiej Ludzimierskiej)*. Nawet tym nazwom przysługuje walor ewokowania przestrzeni podhalańsko-tatrzańskiej. *Matka Boska* nie jest tu bowiem *stricte* nazwą istoty z wymiaru transcendencji, lecz skonkretyzowaną i zmaterializowaną *Matką Boską Ludźmierską* (nazwa ta odnosi się do niewielkiej drewnianej rzeźby Matki Boskiej z XV w. znajdującej się w kościele w Ludźmierzu i czczonej na Podhalu jak świętość)⁵³. Z kolei *Pan Bóg* i *Pan*

⁵¹ W utworze tym, pisząc o Szymku Krzysiu, pisarz wyjawiał też swoje credo artystyczne: „Ale że moje «Podhale» jest książką, w którą ja wszystko, co w Tatrach znalazłem i czułem, zamykam: więc i twojej pamięci, opowiadaczu ich homeryckiej przeszłości, grajku we wicherze urodzonych nut i śpiewaku przedwiecznych pieśni, a mój stary przyjacielu, te kilka kart poświęcam” (Tetmajer, 1987, s. 464).

⁵² Ustup to dziś część Zakopanego.

⁵³ Tetmajer w przypisie wyjaśnia, „Matka Boska Ludzimierska, z kościoła w XIII wieku fundowanego do wystawionego przed dwudziestu kilku laty nowego przeniesiona, w ołtarzu wielkim: od niepamiętnych czasów przez górali jako cudowna jest uważana. Na odpusty 15 sierpnia i 8 września nie tylko z Nowotarszczyzny i Podhala, ale zza gór, od zagórzan, z Orawy, ze Spiżu ludzie ciągną. Jest to największa i najdroższa świętość całej góralszczyzny, która ją czci jako patronkę swoją”, zaś R. Hennel w uzupełnieniu tego przypisu dodaje: „Drewniana statua Matki Boskiej z Dzieciąt-

Jezus, na co po trosze wskazują tytuły, a wprost świadczy już treść utworów, to nazwy osób boskich ukazanych w konwencji przypowieści ludowej (*O Panu Jezusie...*)⁵⁴ lub swego rodzaju anegdoty (*Franek Seliga...*).

Fakt występowania w NSP tytułów zawierających nazwy własne, osobowe i geograficzne, zasługuje na szczególne podkreślenie. Nie tylko ze względu na regionalne i ludowe nacechowanie owych nazw, o czym była mowa, ale też ze względu na ich frekwencję — na 41 wszystkich tytułów w cyklu aż 25 zawiera nazwę własną; komponent onimiczny występuje też w tytule całego cyklu. Wyeksponowanie nazw własnych poprzez umieszczenie ich w tytułach, czyli strategicznych fragmentach tekstów, nie jest działaniem przypadkowym. Nazwy własne odgrywają bowiem ważną rolę w dziele Tetmajera. W szczególności dotyczy to toponimów. Jako jeden ze składników tworzywa językowego tekstów cyklu służą one mimetycznemu odwzorowaniu rzeczywistości realnej i tworzeniu kolorytu lokalnego (ich użycie pozostaje więc w ścisłym związku z warstwą przedstawieniową cyklu). Wielość, różnorodność i wysoka frekwencja wprowadzonych do cyklu nazw geograficznych świadczą jednak o czymś więcej, mianowicie o tym, że sfera onimii podhalańsko-tatrzańskiej fascynowała pisarza sama w sobie i że była w jego zamyśle samoistnym obiektem prezentacji (zob. Sicińska, 2011). Zarówno zatem w tekstach cyklu, jak i w tytułach utworów nomina propria spełniają funkcje wielorakie: ewokują przestrzeń podhalańsko-tatrzańską, nawiązują do tradycji ludowej, a zarazem eksponują onimie Podhala i Tatr jako taką, jej wartość brzmieniową oraz swoisty status w obrębie systemu leksykalnego.

Wspomniana zasada ludowości, stanowiąca dominantę stylistyczną cyklu NSP, znajduje swój wyraz nie tylko w stylizacji gwarowej, ale też w stylizacji gawędowej, w odwołaniu do tematów, motywów i wątków, a przede wszystkim form folkloru ludowego, do gawędowych opowieści ustnych.

Z tradycją ludową współbrzmi przywoływanie w tytułach utworów postaci z legend i wierzeń góralskich. *Śpiący rycerze* to bohaterowie wielu opowieści na Podhalu, chociaż ich popularność nie ogranicza się do Podhala, motyw śpiącego wojska znany jest bowiem także w folklorze śląskim, a nawet europejskim. Z wierzeniami i praktykami religijnymi mieszkańców Podhala związana jest z kolei postać *Matki Boskiej Ludźmierskiej* (*O Matce Boskiej...*) (zob. wyżej). Natomiast *zimowe panny*, przywoływane w tytule opowiadania *Zimowe panny albo o Maćku, który przepadł w górach*, to zdaniem Jacka Kolbuszewskiego owoc literackiej fantazji Tetmajera, bowiem w folklorze Podhala owe zimowe panny nie istnieją (Tetmajer, 1998, s. 251). Pisarz tworzy jednak iluzję

kiem powstała ok. r. 1400. Jest dziełem anonimowego ludowego snycerza i należy do zabytków archaicznej rzeźby ludowej na Podhalu. Rozmiary statuy są b. niewielkie” (Tetmajer, 1987, s. 483).

⁵⁴ Tetmajer wykorzystał tutaj często spotykany w folklorze, szczególnie w folklorze góralskim, motyw wędrowki Pana Jezusa po ziemi.

folklorystycznej autentyczności tego wątku, ujmując opis wyglądu, zachowania i pochodzenia zimowych panien w ramy opowieści gawędowej przedstawionej przez jednego z bohaterów opowiadania⁵⁵.

Stylizacja gawędowa przejawia się w NSP nie tyle jednak w zapożyczeniach treściowych i fabularnych z autentycznego folkloru, co w określonej kompozycji i stylistyce tekstów, nawiązujących do formy gawędowych opowieści ustnych. Należy w tym miejscu przypomnieć, iż cechą konstytutywną literatury ludowej jest jej oralny charakter. Utwór folklorystyczny istnieje i jest odbierany wyłącznie jako tekst dźwiękowy (czy raczej dźwiękowo-gestywny), realizowany w trakcie komunikacji bezpośredniej, twarzą w twarz, co przekłada się na jego określone cechy strukturalne i stylistyczne, jak dialogowość, wielotworzywowość, formuliczność, powtórzeniowość itd. (zob. Bartmiński, 1990, s. 9–11). Ważne jest przy tym to, że mówiący i słuchacze reprezentują to samo środowisko społeczne, ten sam system wartości i podobną wiedzę o świecie. Za wykładniki stylizacji gawędowej w NSP można zatem uznać wszelkie środki, które służą: 1) kreowaniu ustnej sytuacji komunikacyjnej, 2) nadaniu narratorowi cech ludowego opowiadacza, 3) kształtowaniu swobodnego, dygresyjnego toku narracji, 4) imitowaniu struktury tekstu folklorystycznego (Sicińska, 2009, s. 101).

Nie wszystkie spośród wymienionych wykładników stylizacyjnych i realizujących je środków językowych mają przełożenie na formę tytułów w NSP. Ustną, a zatem bezpośrednią, sprowadzoną do „tu i teraz” sytuację komunikacyjną sugeruje — dzięki obecności zaimka wskazującego *tu* — tytuł *Dziś tu cicho*. Obecność w tytułach cech gwarowych (fonetycznych, gramatycznych i leksykalnych), o których była wcześniej mowa, sygnalizuje perspektywę narracyjną ludowego gawędziarza. Sposobu prowadzenia narracji do tytułów odnosić nie sposób. Duże znaczenie mają natomiast wykładniki strukturalne tekstu gawędowego. Kwestia ta wymaga jednak szerszego omówienia.

Przede wszystkim należy sobie zadać kilka pytań: 1) czy istnieje ludowy wzorzec ideonimiczny, 2) jeśli tak, jakie są jego wyróżniki, 3) czy tytuły w NSP w jakiś sposób (na poziomie pojęciowym lub leksykalno-składniowym) ów wzorzec realizują. Odpowiedź na pierwsze (i zarazem drugie) z pytań jest stosunkowo prosta. Literatura ludowa, funkcjonująca w obiegu ustnym, a więc jako byt potencjalny utrwalony w świadomości zbiorowej i reprodukowany w danym momencie przez konkretnego odtwórcę w obecności słuchaczy, wkomponowany w realną sytuację społeczno-obyczajową — nie operuje tytułem. Jest to zresztą zjawisko o zasięgu szerszym. Jak zauważa Teresa Dobrzyńska: „Obecność lub brak tytułu różni w zasadniczy sposób teksty literackie od wypowiedzi”.

⁵⁵ Wedle Tetmajerowskiego opisu zimowe panny to dusze sześćdziesięciu mniszek zmarłych na zarazę w jednym z górskich klasztorów. Przylatują one zimą w Tatry i tańczą nocą wśród gór.

dzi mówionych, w tym także utworów folklorystycznych. Wypowiedzi ustne rozwijają w analogicznym celu innego typu wyrażenie, mianowicie zwroty zapowiadające tekst” (Dobrzyńska, 1978, s. 109). Tetmajer nie mógł się zatem do żadnego ludowego wzorca ideonimicznego odwołać, bo takowy nie istnieje. Niemniej jednak w sformułowanych przez niego tytułach zaznaczają się strukturalne wpływy tekstów folkloru ludowego. Przybierają one jednak inną postać.

Już T. Dobrzyńska zwróciła uwagę na to, że w utworach ustnych występują specjalne zwroty zapowiadające tekst, które pełnią funkcję porównywalną z funkcją tytułu w utworach pisanych. Wątek ten w odniesieniu do opowiadań ludowych rozwinęła Janina Labocha. Badaczka podkreśliła, iż w prozie ludowej istotną rolę odgrywa metatekst, z natury rzeczy powiązany z delimitacją wypowiedzi. Początek tekstu ludowego sygnalizuje metatekst w postaci wprowadzającego komentarza narratora — najczęściej jest to zapowiedź tematu, wprowadzenie do treści opowiadania, przekonywanie o prawdziwości tego, o czym będzie mowa itd. Owa metatekstowa wypowiedź o referencji zewnętrznej wobec tekstu przedmiotowego tworzy ramę pragmatyczną opowieści ludowej (Labocha, 1990, s. 75–76 i następne). Można zatem przyjąć, że środkiem identyfikacji i delimitacji utworu staje się metatekst dotyczący tematu czy głównego motywu fabularnego. Taki właśnie metatekstowy i wprowadzający charakter mają dwa najczęstsze typy tytułów w NSP, a mianowicie typ *Jak umarł Jakub Zych* (8 tytułów), który możemy postrzegać jako elipsę struktury „opowiadanie o tym, jak umarł Jakub Zych”, oraz typ *O Wojtku cudaku* (6 tytułów oraz 3 podtytuły), będący eliptyczną wersją struktury „opowiadanie o Wojtku cudaku”. Tytuły te ewokują (w sposób pośredni) sytuację ustnego opowiadania, stanowiąc ekwiwalenty ramy pragmatycznej typu „opowiem wam o tym, jak umarł Jakub Zych” i „opowiem wam o Wojtku cudaku”⁵⁶. Takie zapowiedzi metatekstowe z czasownikiem nazywającym czynność opowiadania są częstą ramą pragmatyczną w opowiadaniach folklorystycznych (Labocha, 1990, s. 91). I w takim właśnie zakresie tytuły NSP wpisują się w konwencję folkloru ludowego⁵⁷.

⁵⁶ Wtórnie zapisywane i wydawane teksty ludowe bardzo często opatrywane są tytułami właśnie o strukturze wyrażenia przyimkowego „o + miejscownik rzeczownika lub grupy nominalnej”. Tytuł tego typu wyprowadzany jest z części inicjalnej, mającej zwykle postać zdania egzystencjalnego; przykładowo inicjalne zdanie egzystencjalne *Był roz taki silny pacholek* w wyniku nominalizacji staje się tytułem „O silnym pachółkowi” (Labocha, 1990, s. 100).

⁵⁷ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że zawiadomienia realizujące schemat „o + miejscownik” charakterystyczne są także dla niektórych gatunków literackich: dla fraszki, na co wskazują tytuły fraszek Jana Kochanowskiego (*O żywocie ludzkim, O Hannie, O chmielu, O sobie, O zazdrości, O Kachnie, O doktorze Hiszpanie, O fraszkach, O miłości* itd.) (por. Uździcka, 2007, s. 142; Stoff, 1975, s. 15) czy Wacława Potockiego (*O grzechu, O białych głowach, O mężu złej żony*) (zob. Książek-Bryłowa, 2004), a także dla satyry, o czym przekonują podtytuły satyr Krzysztofa Opałińskiego (*O trybunałach i sądach, O sposobach pomnożenia miast i na nierząd w nich* itp.) (zob.

Wydaje się ponadto, że między tytułami w NSP a opowieściami ludowymi istnieje jeszcze jeden rodzaj powiązania strukturalnego. Otóż, znaczna część tytułów (16) zawiera w swoim składzie czasownik: 3 tytuły podwójne stanowią zestawienia, w których przynajmniej jeden członek to konstrukcja werbalna, a 10 tytułów prostych ma postać zdania. Obecność orzeczenia nadaje owym tytułom charakter fabularny, narracyjny, dynamiczny, co można łączyć z poetyką folkloru ludowego nastawionego na zdarzeniowość⁵⁸.

Naśladownictwo struktury gawędowych opowieści ustnych w większym stopniu niż w tytułach zaznacza się w innych wykładnikach delimitacji tekstów NSP, mianowicie w zdaniach inicjalnych i (w mniejszym stopniu) finalnych. Zdania inicjalne utworów cyklu to głównie formuły typowe dla ludowych opowieści ustnych, np. egzystencjalne czy temporalne. Zdania finalne wykazują już nieco większe zróżnicowanie (zob. Sicińska, 2009, s. 122–126, 204–212).

Tytuły utworów Tetmajera nie były dotąd obiektem opisów językoznawczych, trudno zatem zestawiać tendencje ideonimiczne odzwierciedlone w NSP z takimiż tendencjami w pozostałych utworach pisarza. Tym bardziej, że twórczość Tetmajera wykazuje znaczne zróżnicowanie tematyczne, rodzajowe i gatunkowe. Nawet jednak na tym etapie badań można sformułować kilka uwag ogólnych. Omówiona wyżej skłonność pisarza do wykorzystywania w tytułach nazw geograficznych, głównie zaś wszelkiego typu oronimów, zaznacza się także w lirykach tatrzańskich, np. *Melodia mgieł nocnych (Nad Czarnym Stawem Gąsienicowym)*, *Widok ze Świnicy do Doliny Wierchcichej, W Kościeliskach w nocy, Ciche, mistyczne Tatry* oraz w powieściach i szkicach etnograficznych: *Legenda Tatr, Bajeczny świat Tatr*. Niekiedy są to jedynie derywaty od nazw własnych, np. *W ciemnosmreczyńskim lesie*. Wiele utworów odzwierciedla też predylekcję Tetmajera do stosowania w tytułach imion i nazwisk bohaterów. Są to zarówno imiona z kręgu antroponomii ludowej, podhalańskiej, czego przykładami mogą być: *List Hanusi*⁵⁹, *Jak Janosik tańczył z cesarzową, Maryna z Hrubego* czy *Janosik Nędza Litmanowski*, jak też innego typu antroponimy, imiona i nazwiska, np. *Książdz Piotr, Panna Mery, U krawca Baczakiewicza w kuchni, Pan Kopcuszyński, Romans panny Opolskiej z panem Główniakem*⁶⁰.

Sarnowska-Gieffing, 2003, s. 170–172).

⁵⁸ Choć należy pamiętać, że tytuły-zdania wprawdzie niezmiernie rzadko, niemniej jednak występują również w poezji, np. *Alkoholik wstępuje w bramę niebios* (Miłosz), *Kobieta w czerni stąpa po różach* (Różewicz), *Kiedy świat staje* (Herbert) i inne (zob. Wójcicka, 2006, s. 140).

⁵⁹ Jest to w istocie nie jeden, lecz kilka wierszy opatrzonych tym samym tytułem. Pierwszy *List Hanusi* z 1891 r. jest zarazem pierwszym utworem literackim, do którego Tetmajer wprowadził gwara podhalańską.

⁶⁰ Stosowanie nazw własnych w tytułach wydaje się cechą charakterystyczną utworów literackich, w przeciwieństwie do tekstów reprezentujących inne style funkcjonalne niż styl artystyczny (zob. Wójcicka, 2006).

4. TYTUŁY W CYKLU NSP W PERSPEKTYWIE TEKSTOLOGICZNEJ

Tytuły, przysługujące wielu wytworom działalności kulturowej człowieka, podlegają uwarunkowaniom nie tylko stylistycznym, ale też genologicznym. Utwory składające się na cykl NSP to krótkie formy narracyjne: opowiadania, nowele, gawędy. Ich tytuły nie różnią się znacząco pod względem struktury składniowej i wartości semantycznej od tytułów innych utworów tego typu (por. Uździcka, 2007, *passim*). Nie odbiegają też od tytułów typowych dla prozy w ogóle, np. dla powieści (zob. Matuszewska, 1977; Stoff, 1975).

Warto się natomiast przyjrzeć tytułom utworów w NSP w kontekście całości tekstowej, jaką te utwory tworzą. Zbiór góralsko-tatrzańskich opowieści Tetmajera określany jest mianem cyklu, jednak z pewnymi zastrzeżeniami, nie cechuje go bowiem zbyt ścisła organizacja tekstowa. Do wyznaczników jedności zbioru, a tym samym wskaźników cykliczności należą: tematyka, tło i miejsce zdarzeń, koncepcja ideowa, wyraźna intencja twórcy, tytuł, przedmowa, utwory graniczne o charakterze komentarzy odautorskich oraz właściwości stylistyczne: przede wszystkim stylizacja gwarowa i stylizacja gawędowa, realizujące zasadę ludowości, sposób językowego kształtowania dialogów, wpisujący się w konwencję potoczności, oraz szereg zjawisk wyrażających dążenie do prostoty i oszczędności środków wyrazu (w ograniczonym natomiast stopniu pozostałe cechy stylistyczne, jak stylizacja eposowa czy refleksy stylistyki młodopolskiej). Jednocześnie brakuje głębszych powiązań między ogniwami cyklu na poziomie fabuły, postaci bohaterów, kompozycji i perspektywy narracyjnej (zob. Sicińska, 2009, s. 225–229).

Zasadne jest zatem postawienie pytania: czy tytuły poszczególnych utworów przyczyniają się w jakiś sposób do nadania zbiorowi NSP znamion spójnej całości? Na podstawie przeprowadzonych analiz można odpowiedzieć: tak, ale w ograniczonym zakresie. Na pewno istnieje kilka cech wspólnych, przysługujących tytułom cząstkowym: obecność nazw własnych ewokujących tę samą przestrzeń geograficzno-kulturową (25 tytułów cząstkowych oraz tytuł cyklu), powtarzalność wyrazistych schematów syntaktycznych (jeden ze wskaźnikiem nawiązania *jak* — 8 tytułów, drugi o schemacie „o + miejscownik” — 6 tytułów), a ponadto znacząca frekwencja struktur werbalnych (3 tytuły podwójne oraz 10 tytułów-zdań). Poza tym jednak tytuły utworów nazywających poszczególne ogniwa cyklu tworzą zbiór dość zróżnicowany składniowo, semantycznie, a nawet stylistycznie. Pewną zatem rolę w tworzeniu spójności cyklu można owym tytułom przypisać, nie jest to jednak rola zasadnicza.

Z tego samego punktu widzenia należy też rozpatrzyć tytuł całego cyklu NSP jako zbioru utworów. W tradycji historycznoliterackiej znane są różne rozwiązania w tym zakresie, przy czym zasadniczo wyróżnia się dwa typy tytułów

zbiorów: pierwszy typ wyraźnie sygnalizuje, iż nazywa nie pojedynczy utwór, lecz ich grupę, drugi zaś typ takiej informacji nie implikuje (Uździcka, 2007, s. 160–164). Do pierwszego typu należą: 1) tytuły, w których na zbiór wskazuje forma liczby mnogiej rzeczownika (rzeczownikiem tym jest często nazwa geologiczna lub *quasi*-geologiczna), np. „Typy i obrazki krakowskie” Michała Bałuckiego, „Humoreski z teki Worszyły” Henryka Sienkiewicza, „Historie potępionych” Tadeusza Łopalewskiego, „Nowele” Marii Konopnickiej, 2) połączenia jednego z tytułów cząstkowych z określeniem geologicznym w liczbie mnogiej, np. „Uczta Baltazara i inne nowele” Wacława Grubińskiego, „Nowa miłość i inne opowiadania” Jarosława Iwaszkiewicza (por. Uździcka, 2007, s. 160–162). Drugi typ tytułów obejmuje: 1) tytuły o budowie nieróżniącej się od tytułów pojedynczych utworów, wśród nich np. tytuł zbioru będący jednocześnie tytułem jednego z cząstkowych utworów, np. „W jesienną noc” Władysława Reymonta (tu nowele: „W jesienną noc”, „O zmierzchu”, „Legenda wigilijna”, „W porębie”, „W głębinach”), „Panny z Wilka” Jarosława Iwaszkiewicza (tu opowiadania „Panny z Wilka” i „Brzezina”), 2) tytuły o charakterze spajającym wszystkie utwory wchodzące w skład zbioru, np. „Moi znajomi” Marii Konopnickiej (tu nowele: „Banasiowa”, „Maryśka”, „Urbanowa”, „Ksawery”), „Ludzie rewolucji” Andrzeja Niemojewskiego (tu opowiadania: „Ptak”, „Zwiedziska”, „Latawica”, „Maciej Bala”, „Święto wolności”, „Jur”, „Dziennikarz”, „Pan Jezus w Warszawie”, „Quovadisiana”) (por. Uździcka, 2007, s. 162–164).

Podhalańsko-tatrzański cykl Tetmajera nosi tytuł „Na Skalnym Podhalu” i znaczenia tego tytułu nie sposób przecenić. Po pierwsze, ma on charakter jednostkowy, to znaczy w żaden sposób nie sygnalizuje faktu, iż nazywa zbiór tekstów. Po drugie, tytuł ten jest odrębną, odnoszącą się do całego zbioru nazwą, nie zaś tytułem jednego z cząstkowych opowiadań. Po trzecie, zawiera on choronim *Podhale*, czy ściślej *Skalne Podhale*, który lokalizując akcję, wyznacza wspólne ramy terytorialne dla fabuły całego zbioru (wszystkie obiekty nazwane przez toponimy użyte w tytułach poszczególnych ogniw cyklu sytuują się na obszarze Podhala). Tytuł cyklu pełni więc funkcję przestrzennej ramy fabularnej, podkreśla regionalny, podhalańsko-tatrzański wymiar opisywanych w całym zbiorze postaci i zdarzeń, a dzięki wynikającemu z formy i semantyki nadrzędnemu charakterowi pełni funkcję integrującą, to jest scala liczny zbiór czterdziestu jeden tekstów w jednostkę wyższego rzędu, czyli w cykl. Niebagatelne znaczenie ma również fakt, że tytuł *Na Skalnym Podhalu*, jak o tym świadczą komentarze odautorskie zawarte w ramowych opowiadaniach cyklu *Stara książka i stara pieśń* oraz *Szymek Krzyś*, pochodzi od samego autora, a zatem wyraża intencje i zamysły twórcy, pełni funkcję ideowo-artystyczną.

Dwie swoje powieści o Tatrach *Maryna z Hrubego* i *Janosik Nędza Litmanowski* Tetmajer również połączył wspólnym, spajającym tytułem *Legenda Tatr*.

Ten sposób tytułowania zbiorów należy więc być może uznać za rys charakterystyczny jego techniki pisarskiej.

PODSUMOWANIE

Pod względem formalnym wśród tytułów w cyklu NSP można wyróżnić tytuły podwójne (3) oraz tytuły proste (36 tytułów utworów częściowych⁶¹ oraz tytuł cyklu). Znaczną część tytułów prostych stanowią tytuły w postaci zdania (10), jeden tytuł reprezentuje oznajmienia (równoważniki zdania), pozostałe (25) to tytuły w formie zawiadomienia. Najczęstsze i najbardziej charakterystyczne dla cyklu są tytuły-zdania o strukturze *Jak umarł Jakub Zych* (8) oraz zawiadomienia określnikowe o strukturze *O Wojtku cudaku* (6 tytułów oraz 3 podtytuły)

Pod względem semantycznym tytuły opowiadań cyklu reprezentują podstawowy typ informacyjno-charakteryzujący, przekazują bowiem informację o zawartości treściowej utworów: najczęściej o bohaterach utworów, rzadziej o głównych motywach fabularnych, o miejscu akcji, temacie czy gatunku wypowiedzi. Jednemu z tytułów można przypisać wartość interpretacyjną.

Tytuły utworów cyklu silnie korelują ze stylistyką tekstów, wpisując się w dominującą w nich zasadę stylistyczną ludowości. Zasada ta realizuje się przede wszystkim w postaci stylizacji na gwarę podhalańską, stąd obecność w tytułach gwarowych form fonetycznych i gramatycznych oraz leksyki gwarowej, w tym wielu nazw własnych, autentycznych leksykalnie, często też denotacyjnie, związanych z przestrzenią Podhala oraz Tatr. Przejawem ludowości jest również stylizacja na gawędę jako formę ludowych opowieści ustnych. Związki ze strukturą opowiadań ludowych wykazują tytuły o strukturze „o + miejscownik rzeczownika lub grupy nominalnej” oraz tytuły w postaci zdania.

Tendencje ideonimiczne widoczne w NSP zaznaczają się także w innych sferach twórczości Tetmajera zarówno w prozie, jak i w poezji. Do takich cech wspólnych i charakterystycznych należy przede wszystkim wykorzystywanie w tytułach warstwy onimicznej (nazw geograficznych, zwłaszcza oronimów, oraz nazw osobowych).

Poza nielicznymi wyjątkami tytuły w NSP nie odbiegają od ogólnych tendencji ideonimicznych właściwych twórczości prozatorskiej. Istotna jest natomiast rola tytułów w tworzeniu spójności cyklu NSP. W mniejszym stopniu przypisać ją można tytułom poszczególnych utworów, zasadniczą rolę odgrywa natomiast w tym względzie odrębny i nadrzędny tytuł całego cyklu, *Na Skalnym Podha-*

⁶¹ Zbiór liczy 41 utworów, ale w dwóch przypadkach pisarz wprowadził jeden główny tytuł dla dwóch utworów, sygnując każdy z nich dodatkowym podtytułem.

lu. Rozpatrywane w szerszym kontekście historycznoliterackim tytuły NSP wykazują pod względem formalno-semantycznym związek z tradycją staropolską.

Tytuły w NSP pełnią typowe dla tytułów wszelkich dzieł literackich funkcje: nominatywną, czyli identyfikacyjno-dyferencjacyjną, przy czym z racji tego, iż w swojej warstwie znaczeniowej informują o zawartości treściowej utworów, należy im przypisać także funkcję deskryptywną, opisującą (Gajda, 1987, s. 83; Żydek-Bednarczuk, 2005, s. 173), po drugie, traktowane jako części tekstu literackiego — o inicjalnym usytuowaniu i metatekstowym charakterze — pełnią funkcję delimitacyjną. Tytuł cyklu pełni dodatkowo funkcję integrującą.

LITERATURA

- Bartmiński, J. (1990). Folklor — język — poetyka [Folklore — Language — Poetics]. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bąba, S. (1970). Frazeologia potoczna w tytułach utworów literackich [Colloquial Phraseology Used in the Titles of Literary Works]. *Poradnik Językowy*, 5, s. 320–325.
- Boryś, W. (2008). Słownik etymologiczny języka polskiego [Etymological Dictionary of the Polish Language]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bubak, J. (1970–1971). Nazwiska ludności dawnego starostwa nowotarskiego [Surnames of Inhabitants of the Former District of Nowy Targ]. Cz. I–II. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN.
- Danek, D. (1972). O tytule utworu literackiego [Titles of Literary Works]. *Pamiętnik Literacki*, 4, s. 143–174.
- Dembowski, B. (1894). Słownik gwary podhalskiej [Dictionary of Podhale Dialect]. *Rozprawy i Sprawozdania z posiedzeń Wydziału Filologicznego AU*, 5, s. 339–444.
- Dobrzyńska, T. (1978). Delimitacja tekstu pisanego i mówionego [Delimitation of the Written and Spoken Text]. W: M.R. Mayenowa (red.). *Tekst. Język. Poetyka* [Text. Language. Poetics] (s. 101–118). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo PAN.
- Dobrzyńska, T. (1993). *Tekst. Próba syntezy*. [Text. An Attempt at Synthesis]. Warszawa: Instytut Badań Literackich.
- Gajda, S. (1987). Społeczna determinacja nazw własnych tekstów (tytułów) [Social Determination of Proper Names of Texts (Titles)]. *Socjolingwistyka*, 6, s. 79–89.
- Jakus-Borkowa, E. (1987). *Nazewnictwo polskie* [Polish Proper Names]. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich.
- Kąś, J. (2015–2019). *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* [An Illustrated Lexicon of the Dialect and Culture of Podhale Region]. T. 1–2, Bukowina Tatrzańska–Nowy Sącz: Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, t. 3, Bukowina Tatrzańska: Bukowińskie Centrum Kultury „Dom Ludowy”, t. 4, Kraków: Wydawnictwo Astralia, t. 5–10, Nowy Sącz: Małopolskie Centrum Kultury „Sokół”.
- Kolbuszewski, J. (1998). *Wstęp* [An Introduction]. W: K. Tetmajer. *Na Skalnym Podhalu. Wybór* [On the Rocky Podhale. Selected Stories] (s. V–LXXX). Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
- Książek-Bryłowa, W. (2004). O tytułach fraszek Wacława Potockiego [On the Titles of Epigrams by Wacław Potocki]. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 13, s. 47–54.

- Labocha, J. (1990). Opowiadania ludowe ze Śląska Cieszyńskiego w Czechosłowacji w świetle pragmatyngwistyki tekstu [Folk Tales from Cieszyn Silesia in Czechoslovakia in Light of Pragmalinguistic Analysis of the Text]. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Makarski, W. (2015). Szkic o tytułach utworów Juliusza Słowackiego [An Essay on Titles of the Works by Juliusz Słowacki]. Dialog Dwoh Kultur = Dialog Dvoh Kul'tur 10, s. 109–120.
- Martuszevska, A. (1977). Tytuły powieściowe [Titles of Novels]. Ruch Literacki, XXVIII, z. 2, s. 137–146.
- Mayenowa, M.R. (1974). Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka [Theoretical Poetics. Language Issues]. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Okoniowa, J. (2008). Leksyka Małopolski górzystej, ze szczególnym uwzględnieniem Podhala, w badaniach XIX i XX wieku [The Lexis of the Mountainous Regions of Małopolska, Especially the Podhale Region, in the 19th and 20th Century Research]. Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, 64, s. 237–248.
- Piechota, M. (1992). O tytułach dzieł literackich w pierwszej połowie XIX wieku [Titles of Literary Works in the First Half of the 19th Century]. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Pisarek, W. (1967). Poznać prasę po nagłówkach! Nagłówek wypowiedzi prasowej w oświetleniu lingwistycznym [Judge the Press by Headlines! Press Headlines Viewed Linguistically]. Kraków: Ośrodek Badań Prasoznawczych.
- Radwańska-Paryska, Z., Paryski, W. (2004). Wielka Encyklopedia Tatrzańska [Great Encyclopaedia of Tatra Mountains]. Poronin: Wydawnictwo Górskie.
- Rymut, K. (1992–1994). Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych [Dictionary of Names in Modern Poland]. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Rzetelska-Feleszko, E. (red.) (1998). Polskie nazwy własne. Encyklopedia [Polish Proper Names. Encyclopaedia]. Warszawa-Kraków: TNW-IJP PAN.
- Sarnowska-Gieffing, I. (2003). Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku [From Proper Names to a Genre of Texts. Onomastics in Polish Satire till 1820]. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Sicińska, K. (2009). Styl cyklu opowiadań *Na Skalnym Podhalu* Kazimierza Tetmajera [Style of Stories *On the Rocky Podhale* by Kazimierz Tetmajer]. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sicińska, K. (2011). Funkcje nazw geograficznych w cyklu *Na Skalnym Podhalu* Kazimierza Tetmajera [Functions of Geographical Names Used in Stories *On the Rocky Podhale* by Kazimierz Tetmajer]. Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, 56, s. 139–161.
- Stoff, A. (1975). Funkcja tytułu w dziele literackim [Function of the Titles of Literary Works]. Zeszyty Naukowe UMK. Filologia Polska, 66, s. 3–16.
- Tetmajer, K. (1987). *Na Skalnym Podhalu* [On the Rocky Podhale]. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Tetmajer, K. (1998). *Na Skalnym Podhalu. Wybór* [On the Rocky Podhale. Selected Stories]. Oprac. J. Kolbuszewski. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
- Uzdzička, M. (2007). Tytuł utworu literackiego. Studium lingwistyczne [Titles of Literary Works. A Linguistic Study]. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Wójcicka, M. (2006). Tytuł a stylo-gatunkowe zróżnicowanie tekstu [Titles and Stylistic and Genre Differentiation of Texts]. Annales UMCS, vol. 24, Sectio FF, s. 113–146.
- WUN — Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce [List of Official Names of Settlements in Poland]. T. 1–3, 1980–1982. Warszawa: Wydawnictwo Akcydensowe.
- Zaręba, A. (1957–1959). Polskie imiona ludowe [Polish Folk Names]. Onomastica, III, s. 129–178, 419–446; V, s. 373–408.
- Zaręba, A. (1966–1967). Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego [Surnames of Wives and Children in Polish Dialects]. Cz. I–II. Onomastica, XI, s. 320–344; XII, s. 232–275.

- Zwoliński, P. (1979). Nazwy polskie pociągów ekspresowych i pospiesznych [Polish Names of Express and High-Speed Trains]. W: J. Safarewicz (red.). *Opuscula Polono-Slavica* (s. 439–443). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo.
- Żydek-Bednarczuk, U. (2005). *Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu* [An Introduction to the Linguistic Analysis of Text]. Kraków: Universitas.

SUMMARY

THE TITLES OF STORIES IN THE “NA SKALNYM PODHALU” COLLECTION BY KAZIMIERZ TETMAJER — SYNTACTIC AND SEMANTIC STRUCTURE, STYLISTIC AND TEXTUAL CONDITIONS, FUNCTIONS

The theme of the description and analysis are the titles of stories in the collection „Na Skalnym Podhalu” by Kazimierz Tetmajer, as well as the title of the whole book itself. The aim of this description is to indicate the formal (syntactic) and semantic differentiation of titles, to present their stylistic and textual conditions and determine the function which they have in the structure of individual stories and in the whole collection. As far as the form is concerned, one can distinguish between double (3) and simple (36) titles. A considerable number of simple titles are in the form of a sentence (10), one title represents announcements (nominal sentences), the remaining ones (25) are the titles in the form of notification. The most common and the most characteristic titles for that collection are the titles-sentences with a structure of *Jak umarł Jakub Zych* and determining announcements with a structure of *O Wojtku cudaku*. In terms of semantics, the titles of stories represent the basic type which is informative and descriptive one because they provide information on the content of stories: most often about main characters or plot themes, less frequently about the place of the action, theme or type of the text. One of the titles has an interpretative value. The titles occurring in “Na Skalnym Podhalu” strongly correlate with the style of texts in the collection, where the dominant principle is folklore. This principle is visible in the stylisation of the Podhale dialect and in the stylisation of a tale as the form of oral folk tale. Thus, the presence of dialect forms and dialect lexis as well as many proper names which were authentic lexically and often also denotatively, being connected with geographical and cultural space of the Podhale region and Tatra mountains. Furthermore, the pattern “*O* + miejscownik” (*About* + locative) referring to metatextual and pragmatic frame of oral folk tales also occurs very often. The titles of stories in the collection “Na Skalnym Podhalu” not only perform the typical delimitative, distinctive and identifying functions but also descriptive and — as in the case of the title of the whole book — integrative ones.

Key words: literary onomastics, title of a literary work, Kazimierz Tetmajer, Podhale